

אוניברסיטת בר-אילן

השפעות סמנטיות על ידע מורפולוגי סמוי ומפורש בקרב קוראים:
השוואה בין מיצב חברתי-כלכלי נמוך למיצב בינוני-גבוה

מלי קיאסי-לבבל

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר מוסמך בבית הספר
לחינוך של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

מטרתו של המחקר הנוכחי היא לבחון את ההשפעות הסמנטיות על ידע מורפולוגי סמוי ומפורש בקרב קוראים ממיצב חברתי-כלכלי נמוך בהשוואה לקוראים ממיצב בינוני-גבוה. ממצאי מחקרים מן הארץ ומהעולם מצביעים כי לקוראים ממיצב חברתי-כלכלי נמוך קשיים ופערים ביכולות תחביריות, מילוניות ומורפולוגיות. לידע המורפולוגי תפקיד מרכזי במיומנויות אורייניות. לפיכך, ישנה חשיבות רבה להערכתו בקרב קוראים המגלים קשיים במיומנויות אלה.

ידע מורפולוגי הוא ידע על יחידות המשמעות הקטנות ביותר בשפה ועל אופן הצטרפותן ליצירת מילים. ממצאי מחקרים קודמים מצביעים כי במהלך זיהוי מילים כתובות מתרחש פירוק מורפולוגי אוטומטי באמצעות חילוץ מורפמת השורש. תהליך זה משקף ידע מורפולוגי סמוי. הערכת ידע זה תורמת להבנת אופן ארגון הלקסיקון המנטלי. כמו כן, מחקרים מלמדים על קיומו של ידע מורפולוגי מפורש, הבא לידי ביטוי ביכולת לזהות את המרכיבים המורפולוגיים במילה ולתפעל אותם באופן מודע. ידע זה קשור להתפתחות יכולת הקריאה, איות והרחבת אוצר המילים. הערכת ידע זה תשפוך אור על אופן השימוש המכוון בידע המורפולוגי לשם ניתוח והפקת מילים.

מחקרים אשר בחנו ידע מורפולוגי מפורש בקרב קוראים מהמיצב הנמוך, מצאו כי לקוראים אלו יכולות מורפולוגיות פחותות בתחום זה. בנוסף, קוראים אלה מבצעים יותר שגיאות המושפעות ממאפיינים סמנטיים בהשוואה לקוראים מהמיצב הבינוני-גבוה המושפעים ממאפיינים מורפולוגיים. עם זאת, במחקרים אלו לא בוצעה בקרה על המאפיינים הסמנטיים, ומילים בעלות קשר מורפולוגי (שורש משותף) חלקו גם קרבה סמנטית במשמעות המילה.

במחקר שבו נערכה בקרה על המאפיינים הסמנטיים בעיבוד הידע המורפולוגי הסמוי והמפורש, נמצא כי השפעת הסמנטיקה הולכת ופוחתת עם העלייה בגיל הקורא מהמיצב הבינוני-גבוה. כך עלה כי בקרב קוראים בכיתה ד' נמצאה השפעה למידת הקרבה הסמנטית בעיבוד הידע המורפולוגי המפורש והסמוי. לעומת זאת בקרב קוראים בכיתה ז' נמצאה השפעה נמוכה יותר של מידת הקרבה הסמנטית על עיבוד הידע המורפולוגי המפורש. יתרה מכך, בקרב קוראים אלה לא נמצאה השפעה כלל למידת הקרבה הסמנטית על הידע המורפולוגי הסמוי. ממצא זה משקף כי בקרב קוראי המיצב הבינוני-גבוה אופן ארגון הלקסיקון המנטלי מושתת על עיקרון מורפולוגי מבני-מופשט.

עם זאת, לא נערכו מחקרים בתחום הידע המורפולוגי הסמוי בקרב קוראים מהמיצב הנמוך, ולא נבחנה השפעת המאפיינים הסמנטיים על הידע המורפולוגי הן הסמוי הן המפורש במיצב זה.

בחינת השפעות אלו עשויה לשפוך אור על אופן ארגונו של הידע המורפולוגי ברמות הידע השונות (ידע מורפולוגי סמוי, ידע מורפולוגי מפורש) תוך השוואה בין הקוראים במיצבים החברתיים-כלכליים (נמוך, בינוני-גבוה). בחינה זו תתרום להבנת הפערים בין המיצבים ותשקף את שלב העיבוד המורפולוגי שבו נמצא הקורא בכל מיצב. כוונתו של המחקר הנוכחי היא להשלים חסר מחקרי בתחום ולבחון את הידע המורפולוגי הסמוי בקרב קוראים מהמיצב הנמוך ואת השפעת המאפיינים הסמנטיים על הידע המורפולוגי (הסמוי והמפורש) בקרב קוראים אלה.

ייחודו של מחקר זה הוא בהיותו הראשון מסוגו אשר בחן את מידת השפעת הקרבה הסמנטית על ידע מורפולוגי סמוי במקביל לידע המורפולוגי המפורש, בקרב קוראים ממיצב חברתי-כלכלי נמוך בהשוואה לקוראים ממיצב חברתי-כלכלי בינוני-גבוה.

השפעת הסמנטיקה נבחנה באמצעות תפעול מידת הקרבה הסמנטית בין מילים בעלות קשר מורפולוגי (שורש זהה) בשתי משימות המשקפות את שתי רמות הידע - הסמוי והמפורש. בשתי המשימות השתתפו 73 תלמידי כיתות ט' (37 בנים, 36 בנות) - 38 נבדקים מהמיצב הנמוך ו-35 נבדקים מהמיצב הבינוני-גבוה. טווח גיל הנבדקים נע בין 14 ל-15.

במשימה הראשונה נבחן הידע המורפולוגי הסמוי, באמצעות מטלת החלטה לקסיקלית בפרדיגמת ההטרמה הממוסכת. במשימה זו בדקנו כיצד תורם הקשר הסמנטי בין מילים למהירות ודיוק בזיהוי מילים (אפקט הטרמה מורפולוגי). במשימה השנייה נבחן הידע המורפולוגי המפורש, באמצעות מטלת אנלוגיות מורפולוגיות. במשימה זו בדקנו כיצד תורם הקשר הסמנטי בין זוגות מילים החולקות שורש משותף למהירות ולדיוק בפתרון אנלוגיות ולאחוזי סוגי השגיאות שביצעו הנבדקים. כל המשימות נדגמו בקרב אותם נבדקים.

תוצאות המחקר מלמדות כי השפעת המאפיינים הסמנטיים עולה עם הירידה במיצב החברתי-כלכלי של הקורא. ממצאי המשימה הראשונה, אשר בחנה את הידע המורפולוגי הסמוי, הראו כי בקרב קוראים מהמיצב הנמוך התקבל אפקט הטרמה מורפולוגי מובהק רק בתנאי שבו המילים היו קרובות סמנטית. בניגוד אליהם, בקרב קוראי המיצב הבינוני-גבוה, התקבל אפקט הטרמה מורפולוגי מובהק ללא תלות במאפיינים הסמנטיים של המילים. תוצאות דומות התקבלו במשימה השנייה אשר בחנה את הידע המורפולוגי המפורש. במשימה זו נצפו הישגים תקינים במידת הדיוק בקרב קוראים מהמיצב הבינוני-גבוה ללא תלות במאפיינים הסמנטיים של המילים. בניגוד אליהם, קוראים מהמיצב הנמוך הציגו מידת דיוק גבוהה יותר רק בתנאי שבו המילים היו קרובות סמנטית,

בהשוואה לתנאי שבהן מילים בעלות שורש משותף היו רחוקות סמנטית. יש לציין כי נתקבלו זמני תגובה קצרים יותר בקרב קוראים משני המיצבים כאשר זוגות המילים היו בעלות קרבה סמנטית. ממצאים אלו מלמדים על הישענות של קוראים מהמיצב הנמוך בכיתה ט' על מאפיינים סמנטיים המעורבים בשלבי התפתחות ראשוניים (מורפו-סמנטיים) של הידע המורפולוגי, כפי שנמצא בקרב קוראים צעירים (כיתה ד'). בניגוד אליהם, בקרב הנבדקים מהמיצב הבינוני-גבוה בכיתה ט' נמצאה יכולת העיבוד של מילים הנסמכת כמעט לחלוטין על ידע מורפולוגי מבני מופשט. גם מניתוח סוגי השגיאות עולים ממצאים המצביעים על אופן תיהלוך מורפולוגי מעוכב התפתחותית בקרב קוראים מהמיצב הנמוך. השפעה מובהקת יחידה למידת הקרבה הסמנטית נמצאה בשגיאות מסוג תבנית בלבד, בקרב קוראים מהמיצב הנמוך בלבד. כך, באנלוגיות שבהן היו מילים קרובות סמנטית נמצא מספר נמוך יותר של שגיאות מסוג תבנית באופן מובהק בהשוואה לאנלוגיות שבהן היו מילים רחוקות סמנטית. ממצאים אלו מצביעים על פער איכותי בין המיצבים בהתייחסות למבנה המילה. קוראים מהמיצב הנמוך נשענים על ידע מורפו-סמנטי בזמן תיהלוך המילה, לעומת קוראים מהמיצב הבינוני-גבוה הנסמכים על ידע מורפולוגי מופשט.

לסיכום, ממצאי המחקר מצביעים כי ההשפעות הסמנטיות על ידע מורפולוגי, ברובד הסמוי והמפורש, משתנות כפונקציה של מיצב חברתי-כלכלי. ממצאי שתי המשימות ניתן להסיק כי מעבר להבדלים הכמותיים במשתני הזמן, מידת הדיוק ואחוזי השגיאות, ניכרים הבדלים איכותיים הנובעים מאופן תיהלוך הידע המורפולוגי. תיהלוך זה בקרב קוראים מהמיצב הנמוך משקף תלות במאפיינים סמנטיים. תלות זו מאפיינת שלב ראשוני ביכולת העיבוד המורפולוגי, והיא מצביעה על עיכוב התפתחותי. בניגוד אליהם, בקרב קוראים מהמיצב הבינוני-גבוה נמצאה דומיננטיות בשימוש בידע המורפולוגי בתהליכי עיבוד המילים וכן יכולת עיבוד מורפולוגית מופשטת. הפערים בין המיצבים בידע הסמוי משקפים עקרונות ארגון מעוכבים של הלקסיקון המנטלי בקרב קוראים מן המיצב הנמוך, והפערים בין המיצבים בידע המורפולוגי המפורש מצביעים על חולשת הייצוגים המורפולוגיים בקרב קוראי המיצב הנמוך, וכתוצאה מכך, על קושי בשימוש מכוון בייצוגים אלה.

לממצאי המחקר תרומה תיאורטית ומעשית-חינוכית. מבחינה תיאורטית, בדיקת ההשפעות הסמנטיות על הידע המורפולוגי ברמות השונות תורמת להבנת שלב העיבוד של הידע המורפולוגי בקרב קוראים ממיצב חברתי-כלכלי נמוך בהשוואה לקוראים ממיצב חברתי-כלכלי בינוני-גבוה. מבחינה מעשית וחינוכית, יסייעו הממצאים לאיתור מובחן של מוקדי הפערים, ובהתאם להם לבניית תכנית התערבות. תכניות ההתערבות יסייעו בקידום היכולות הלשוניות של קוראים

מהמיצב הנמוך, תוך התייחסות לידע המורפולוגי ותפקידו המרכזי ביכולות איות, קריאה והבנת הנקרא.